

AZ INTEGRÁCIÓ LECKÉI

Kovách Imre, Dupcsik Csaba, P.Tóth Tamás és Takács Judit (szerk.) (2012)
Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Budapest: Argumentum

„Piroska: Nagymama! Miért vannak olyan nagy fogaid?”

A farkas: Azért, Piroskám, hogy könnyebben integrálhassalak!”

Jacob Grimm és Wilhelm Grimm:

Piroska és a farkas (2012-es átdolgozás)

KERETEK

Rendhagyó írás következik: egy kéziratban elkészült, de még megjelenés alatt álló kötet *behangozója*, amely kisebb részt átfedésben áll a kötet *bevezetőjével*. Ezen cikk megpróbálja meghatározni azt az elméleti koordinátarendszert, amelybe a kötet rendező fogalma – az *integráció* – elhelyezhető, illetve igyekszik a kötet tematikusan sokoldalú cikkeit közös keretbe illeszteni; mindeközben e sorok szerzője komoly erőfeszítéseket tesz, hogy *ne* elemezze a kötet cikkeit, ami nem lenne etikus, lévén hogy a kötetben is szerzőnek számít. A *jelen kötetben* megjelent tanulmányokra a továbbiakban a szerző(k) vezetéknevével és a JK rövidítéssel fogunk utalni (oldalszámok nélkül, mivel ezen írás elkészültekor a kötet nem volt még betördelve).

A továbbiakban először az integráció fogalmának különböző megközelítéseit, használatának területeit és szintjeit próbáljuk feltérképezni. Ezt követi majd a kötet szubjektív és nagyon vázlatos áttekintése. Ez utóbbi résznek – akárcsak a néhány, keretben beillesztett szemelvénynek – bevallottan az a célja, hogy felkeltse a kedves leendő Olvasók érdeklődését az egész kötet iránt. A méltatlanul röviden említett, s terjedelmi okokból nem idézett szerzők elnézését kérem.

A *(társadalmi) integráció*, megkockáztatjuk, az egyik leggyakoribb, ugyanakkor az egyik legritkábban definiált szociológiai kifejezés. A fogalom ugyanis több szinten, több területen is használatos, utalhatunk vele a szociológia alapkérdéseire éppúgy, mint konkrét társadalmi jelenségekre, ráadásul ez utóbbi értelemben az integráció szűkebben vett szociológiai diszciplínán kívüli szakértői körök, illetve a „laikus” közvélemény érdeklődésének is a fókuszába került.

A fogalomhasználat három, tehát 1.) társadalomelméleti, 2.) „konkrét szociológiai” vagy „szakértői”, valamint 3.) mindennapi („laikus”) szintjét különböztethetjük meg. A továbbiakban először a társadalomelméleti szinttel foglalkozunk néhány

¹ MTA TK SZI

jelentős szerző nézeteinek felidézésével; majd az elmúlt évtizedek magyar társadalmának integrációs mechanizmusaival, illetve a „konkrét” megközelítések típusaival és tipikus témáival. A harmadik szint csak említésként fog felmerülni.² Ezt követi a szóban forgó kötet tanulmányainak – sajnálatosan vázlatos – áttekintése.

HOGYAN MŰKÖDIK A TÁRSADALOM?

Az elvont társadalomelméletek szintjén az integráció fogalma azzal a kérdéskörrel áll kapcsolatban, hogy hogyan lesz emberek, csoportok, cselekvések, intézmények, normák stb. tömegéből – többé-kevésbé – működőképes egész, vagyis hogyan lesz *társadalom*, mi tartja össze a társadalmat, hogyan működik a társadalom. Durkheim, Weber, Parsons vagy a szociológia bármely más jelentősebb klasszikus vagy kortárs alakjának integráció-fogalma az adott szerző nézeteinek alapos ismeretét igényelné, valamint egy-egy külön tanulmányt, amire itt természetesen nincs lehetőség. Ugyanakkor, bár e felsorolás első pillantásra az eklektika érzetét keltheti, vázlatosan mégis utalunk három félklasszikus szerző – Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu és Manuel Castells – nézeteire.

Jürgen Habermas a kritikai elmélet örököseként szokták emlegetni – teljes joggal, de a német elméletíró bevallottan más megközelítések eredményeinek saját rendszerébe való beépítésére is törekedett, beleértve az általa rendszeresen vitatott rendszerelméletet is. Ezen „integrációs” törekvéseinek terméke a *rendszerintegráció* és a *cselekvésintegráció* megkülönböztetése is. Habermas szerint akkor beszélünk rendszerintegrációról, amikor a cselekvéseket következményeik – méghozzá nem mindig szándékolt és nem mindig tudatosított következményeik – szintjén hangolja össze valamilyen társadalmi mechanizmus. Túlzás nélkül állítható, hogy a szociológia egyik alapkérdése, hogy hogyan tud leírni ilyen, az emberek cselekvésein keresztül megnyilvánuló, de mégis az emberek „háta mögött” működő integrációs mechanizmusokat, anélkül, hogy misztikus kollektív létezőkkel kelljen számolnia.

Habermas azonban azt is látja, láttatja, sőt, szinte monomániásan foglalkoztatja a gondolat, mely szerint „a rendszer” eluralkodása az „életvilág” felett összetartja ugyan a társadalmat, de oly módon, hogy egyúttal destabilizálja, gyengíti, dezintegrálja is azt. A rendszer ugyanis „hajlamos” az életvilág gyarmatosítására, kiiktatva abból a sok esetlegesség mellett az egyéni motivációkat és a bizalom érzését is. Szükség van tehát cselekvésintegrációra is, amely olyan mechanizmusokra utal, amelyek a cselekvéseket a motivációk, az egyéni tematizációk és racionalizációk szintjén hangolja össze. Tegyük hozzá: Habermas legnagyobb erényének e probléma vázolását, a problémafelvetést tekinthetjük, míg a válaszkísérlet – a kommunikatív cselekvés elmélete – már kevésbé sikerült (még akkor is, ha ez utóbbinak összehasonlíthatatlanul „jobb sajtója” van).

Az „integrált társadalmat” gyakran ragadják meg funkcionális metaforákkal: mintha egy bonyolult gépezet, vagy épület, vagy – még inkább – mintha egy élő organizmus lenne, amelyben minden(ki) „megtalálta a helyét”, minden „elemnek” megvan a maga „feladata”, funkciója az egész fenntartásában. Az ilyen felfogás azonban óhatatlanul megrázkódtatásnak, válságnak fog fel minden, az „elemek” közötti konfliktust, vagy akárcsak versengést, konkurenciaharcot is. A francia *Pierre Bourdieu* megközelítése leginkább azért lehet kötetünk témája számára releváns, mert komolyan veszi, hogy a versengés és a konfliktus nem pusztán dezintegrációs kihívásokat jelentenek, hanem a rendszer „normál működésének” részét képezik. Sőt, a rendszer – a

² E sorok szerzője, a kötet általa írt tanulmányában (Dupcsik JK) kísérletet tett rá, igaz, nagyon röviden.

mező – meghatározásának a részét is. Nem pusztán retorikai különbség, hogy Bourdieu mezőként nevezi meg a társadalmi alrendszereket: a mezőt tétek és nyereségek sajátos együttese konstruálja, határai pedig addig húzódnak, ameddig olyan egyéneket találunk, akik rendelkeznek a mezőre jellemző habitussal. A habitus magában foglal készségeket, személyes erőforrásokat, attitűdöket, motivációkat egyaránt – lehetetlen szétszálazni, mi számít ebből „integratívnak” és mi „deintegratívnak”. A mező éppen attól létezik – ha úgy tetszik: az „integrálja” –, hogy vannak egyének, akik hajlandóak harcba szállni a mező tétjeiért.

A spanyol születésű amerikai *Manuel Castells* szintén egy szólamként gyakran emlegetett, az elemzésekben azonban annál ritkábban érvényesülő összefüggést vesz komolyan: nevezetesen, hogy a globális, a lokális és a számos köztes szint (dez)integrációs mechanizmusait *együtt*, kölcsönhatásaikkal egyszerre kell vizsgálni. Megközelítésének közvetlen előnye, hogy egyrészt a különböző identitáspolitikákat, „faji”, nemzeti és etnikai, ökológiai, vallási fundamentalizmuson vagy nemi orientáción/identitáson alapuló mozgalmakat képes egységes elméleti keretben elemezni. Másrészt: ezen identitáspolitikákat nem „reakcióként”, nem antimodern „törzsi lázadásként”, nem „a haladás menetét megszakító regresszióként”, nem (pusztán) a globalizáció elleni „lokalista” lázadásként értelmezi, hanem éppen ellenkezőleg, a globalizáció termékeként. A kaliforniai melegmozgalom tagja, az ohioi szélsőjobbos milicista, az esőerdők pusztítása és az indiánok visszaszorítása ellen tiltakozó brazil környezetvédelmi aktivista, a katalán nacionalista vagy az iszlám fundamentalista egyaránt válaszokat, s a maga módján adekvát válaszokat ad a globális társadalmi rendszer integrációs zavaraira – bár ez természetesen nem jelenti azt, hogy ugyanolyan mértékben „kell” szeretnünk ezeket a mozgalmakat.

HOGYAN (NEM) MŰKÖDIK A SZOCIALISTA TÁRSADALOM?

Az általános elméletek szintjéről a magyar társadalom integrációs mechanizmusairól térve, először is érdemesnek tűnik visszanyúlni a szocializmus koráig. A rendszerváltás ugyanis gyakran mintha „kitakarná” azt a történelmi folytonosságot, amely nélkül – meggyőződésem – a ma helyzet nem mindig érthető teljesen. Jelen esetben a folyamatosság két aspektusa is érdekes lehet, mind az integrációs mechanizmusok, mind az annak leírására létrehozott értelmezések kontinuitása vagy diszkontinuitása szempontjából egyaránt.

Bár egzakt módon utólag nehezen bizonyítható, mégis a szocializmus korában valószínűsíthetően széles tömegekben, a rendszer egyes vezetőit is beleértve, elterjedt egy sajátos laikus társadalomkép, amelyet a „naiv voluntarista integráció” felfogásának (NAVI) nevezhetünk. Eszerint a szocializmusban „az állam”, illetve az azt megszemélyesítő vezetők és megbízottjaik tekintete figyelemmel kíséri, ellenőrzi, irányítja a társadalmi folyamatokat (vagy legalábbis: erre törekszik). A NAVI, hangsúlyozzuk, nem jelentette okvetlenül a rendszer elfogadását, elismerését, sőt, morálisan hihetetlen mértékben „túlterhelte” az államot, számon kérhetővé téve elvileg minden disszonáns mozzanatot, mindenekeelőtt annak sugallatával, hogy a források elosztása teljes egészében az állam akaratán, a vezetők döntésein múlik. Témánk szempontjából fontosabb azonban, hogy ezen társadalom-felfogás középpontjában nem a legitimitáció, hanem az integráció kérdése állt; arról szólt, hogy mi tartja össze ezt a társadalmat, s az adott társadalmi berendezkedés vagy annak bizonyos elemei igazságos vagy igazságtalan volta logikailag már egy következő lépéshez tartozott. Mint minden – laikus és nem laikus – társadalomkép számára, a NAVI számára is fontos volt a rendszer ellenazonosulási pontja, a kapitalizmus világa: a NAVI szerint ugyanis csak itt, csak „nyugaton” léteztek olyan

integrációs mechanizmusok – mint például a klasszikus példa, a piac –, amelyek kontrollálására az egyes egyének vagy intézmények, beleértve az államot is, csak részben voltak képesek.

Némi leegyszerűsítéssel a hatvanas-hetvenes években gyökeret verő magyar társadalomtudományok „akarva-akaratlanul” a NAVI-val ellentétes képet alkottak a poszt-sztálini szocializmusról. A közgazdászok a gazdaságirányítás rendszerjellegét hangsúlyozták: a folyamatok irányát nem egy racionális és onnipotens Tervező határozza meg, hanem nagyszámú erős csoport és vezetőik alkufolyamatának eredője; majd az így kialakuló tervek, rendeletek, intézkedések (félre)értelmezésében, végrehajtásában, esetleg részleges elszabotálásában stb. még mindig maradt némi mozgásteret a közép- és alsósztintú szereplők tömegének. Az 1968-ban elindított, elakadt, majd újra-újraindított gazdasági reform nem ezen informális és átláthatatlan integrációs mechanizmus eltörlésére törekedett, hanem átstrukturálására, átláthatóbbá tételére, befolyásolására. A rendszer alkonyán a legélesebb szemű megfigyelők és résztvevők e törekvés kudarcát bizonyára érzékelték, de akkor már (még) valamennyien foglyai voltak „a rendszernek”.

Az alábbi idézet kicsit talán túlméretezett, mégis jól mutatja, hogy bár a kései szocializmus korában a gazdaságirányítás szinte minden szereplője felismerte, hogy megújulásra lenne szükség, az irányítás mint rendszer *túlságosan integráltan* működött ahhoz, hogy engedje a szereplők ilyen belátásait érvényesülni: *„miközben a döntések szereplői, érdekei, s ezzel ellentétei is lényegében változatlanok, minden szereplő tudja, hogy egy csónakban eveznek. Ez a csónak pedig annak a hatalmi alapstruktúrának a megőrzése, amely – ha konfliktusok és időleges vereségek árán is, de – mindegyiküknek megadja az érdekérvényesítés megszokott, ismert, a pozícióból adódóan nekik kijáró lehetőséget. (...) Ennek a következménye a döntési rendszernek az a lényeges jellemzője, hogy a változásokat hozó kompromisszumok... tartalmilag és időben rendkívül labilisak. (...) A konfliktusok feloldásának tipikus módszere... a döntések többértelműsége, kivételek beépítése, egyidejű kompenzálás, az állásfoglalás elhalasztása. (...) Egy beavatott résztvevő szerint a játékszabályok legfontosabbika, hogy mindenki csak a következő lépésre koncentrál. A távlati célokat és következményeket nem szabad nyíltan mérlegelni. Egy-egy változtatás felőrli a javaslattevők energiáit – az ellentámadás menetrendszerűen elindul, s visszaverésére már nem marad erő. Erre a mechanizmusra kevésbé áll a »nem tudják, de teszik« [a korban ismertnek számító marxi (D. Cs.)] tétele. Tudják, mégis teszik. Tudják, hogy a felszíni kezelés nem hozhat tartós és biztos eredményt. ...de az [legalább] belül marad a bizonytalan kompromisszumok terén”* (Voszka 1990:68-70).

A szocializmus korabeli *szociológusok* kétféle elméleti „korlátot” vontak az onnipotenciára törekvő állam törekvései elé: egyrészt kimutatták, hogy a „mindent ellenőrizni” törekvést a vezér nem képes pusztán akarátátvitellel vagy robotokkal megvalósítani, hanem ehhez megbízottakra van szüksége. Az ilyen megbízottaknak viszont megvannak a maguk személyes-, illetve csoportérdekei is, melyek alapján informális csoport(ok)ba rendeződhetnek. Az, hogy ezt a csoportot „új osztálynak” nevezzük, „*apparátusnak*”, *elitnek* vagy *bármilyen másnak* (Szelényi 1990), másodlagos ahhoz képest, hogy a minden folyamat ellenőrzésére és minden forrás saját elvei szerint történő (újra)elosztására törekvő állami redisztribúciós mechanizmus a társadalom integrálása közben egyúttal új határvonalakat húz meg, új egyenlőtlenségeket hoz létre vagy régieket erősít meg, s mindezt nem „szubjektív hibák” miatt, hanem „a rendszer” lényegéből fakadóan.

A szociológusok (egy részének) másik, általában nem is kellőképpen tudatosított erőfeszítése *átértékelte a tradíciók társadalmi jelentőségét is*. A „múlt örökségét” a hivatalos ideológia – és sokáig a társadalomtudományok is – *elsősorban hiányok és negatívumok továbbélésével kapcsolatban* használta, mind materiális, mind „tudati” szempontból. Losonczy Ágnes 1977-ben publikált sorai egyszerre illusztrálják ezt a szemléletet, valamint annak fokozatos meghaladását a társadalomtudományokban: *„Szokás nálunk megbélyegző módon említeni »a múlt káros örökségeit«, pedig a múltnak vannak a más építő pozitív segítő értékei, és ugyanakkor vannak a mai értékekkel szemben álló magatartás- és erkölcsi sémái is – éppen úgy, mint a másnak. Sommásan elítélni mindazt, ami a múltban létrejött, mélyen társadalomellenes, történelmietlen, és félrevezetően hamisít”* (Losonczy 1977:59).

A reveláció erejével hatott a hazai szociológiai gondolkodásra Bourdieu gondolata arról, hogy az egyének mobilitási esélyeit jelentős mértékben a családjukban felhalmozott tudás, készségek, attitűdök, tehát a *kulturális tőke* határozza meg. Az elmélet eredeti megfogalmazásának helyszínén, Franciaországban lehangoló tapasztalat lehetett a kutatók számára, hogy a kulturális tőke átadása döntően a családon belül történt, s arra az állam által ellenőrzött oktatási rendszer csak korlátozott befolyással bírt; a szocializmus viszonyai között azonban a felismerés, hogy az állam redisztributív – azaz: a források újraelosztására irányuló – törekvései éppen az egyik legfontosabb egyéni erőforráshoz korlátozott mértékben férnek hozzá, akár felszabadító érzést is kelthetett (hangsúlyozni kell: ez idő tájt, tehát 1990 előtt). Úgy tűnhetett, hogy az ún. második gazdaság³ az egyik olyan fontos terep, ahol a kulturális tőke megnyilvánulhat, hisz’ itt a volt kistulajdonosok gyerekei nagyobb eséllyel indulhattak, de az 1945 előtt „tőkehiányban” szenvedők leszármazottai sem voltak kizárva – amit az is alátámaszthat, hogy a hetvenes évekre a családok mintegy 70%-ából legalább egy fő kiegészítő jövedelmeket szerzett ebből a szférából.

A „második gazdaság” – és a hozzá kapcsolódó („megszakított”, „szocialista” stb.) polgárosodás fogalmai – segítettek tehát egyrészt a múlt és az (akkori) jelen „integrálásához”, másrészt pedig a(z egyik lehetséges) jövőbe vezetett, kimutatva egy olyan integrációs mechanizmust, amely egyesek reményei szerint hozzájárulhatott a rendszer humanizálásához, esetleges átalakításához. Szelényi Iván az 1980-as években bevallotta a két gondolatmenet szintézisére törekedett (Manchin és Szelényi 1990).⁴ Sémájában egy kettős társadalomról, az 1945 előtti, „Erdei-féle” kettős társadalom (Erdei 1980, 1987) sajátosan megváltozott utódáról beszélt, amelyben egymás mellett, illetve részben egymásba csúszva élt két integrációs mechanizmus: az állami redisztribúció és a kvázi-piaci második gazdaság. Mindkettőn belül jellegzetes esélyek és egyenlőtlenségek léteznek, amelyek jó esetben kijátszhatók voltak egymás ellen (a rosszul fizetett, ingázó falusi munkások mezőgazdasági kisárutermelést végeztek, a családi ház építésére képtelen városiak tanácsai lakást igényeltek stb.).

Voltak azonban „rossz esetek” is. Utólagos bölcsességgel ugyanis felfigyelhetünk arra, hogy Szelényi szintézisében már ekkor fennállt a lehetősége: bizonyos csoportok *mindkét integrációs mechanizmus alapján a vesztesek közé* kerülhetnek. Gyanítható, hogy az 1990-es rendszerváltást követően e réteg egyrészt kiszélesedett, másrészt – a nyilvánosság kiterjedése

³ Magántulajdonban lévő, legális vagy „megtűrt”, de nem regisztrált illetve gyakran illegális tevékenységekkel és kvázi-piaci viszonyokkal jellemezhető gazdasági szféra a szocializmus korában (Gábor és Galasi 1981).

⁴ E sorok szerzője többször is nekirugaszkodott Szelényi nézetei elemzésének, s bár egyik korábbi írását sem tagadja meg, a legutolsó kísérletet tartja a legkiérleltebbnek (Dupcsik 2008).

következtében – láthatóbbá vált. A rendszerváltást követően az állam⁵ visszavonult ugyan a termelés meghatározásából,⁶ de a jövedelmekben máig meglehetősen magas az állami redisztribúció mértéke, s ebből a „nem piacképes” elemek nem hogy nagyobb, de szignifikánsan kisebb arányban részesülnek (Szalai 2007). Vannak – még hozzá nem is kevesen, akár a társadalom negyede-harmada –, akik a két legfontosabb integrációs mechanizmusnak egyaránt csak a rossz oldalát érzékelik. Ez önmagában is hatalmas gazdasági, társadalmi és morális terhet jelent, ráadásul a többieket, tehát a középrétegeket jelentős részét hiszterizálja az a vélt vagy valós fenyegetés, hogy ők is a vesztesek közé süllyedhetnek. Történelmi és jelenkori példák tömege alapján arra juthatunk, hogy ez társadalmilag robbanásveszélyes helyzet.

A fentiekkel párhuzamosan, a rendszerváltást követő korszakban mintha elapadtak volna az osztársadalmi integrációt célba vevő szociológiai elemzések is. Óvakodnék e tendencia elhamarkodott értelmezésétől: a „szociológia válsága” éppúgy az okok között szerepelhet, mint „a szociológiai professzionalizálódása” (Kuczi, Kovách és Kristóf 2006). Előbb azonban vegyük szemügyre, hogy az osztársadalmi integrációs mechanizmusok szintje alatt hogyan használható még az integráció fogalma a szociológiában.

ÖSSZ(E)INTEGRÁCIÓ ÉS/VAGY BEINTEGRÁCIÓ

Abból az állításból, hogy a „hogyan működik a társadalom” probléma a szociológia (és általában, a társadalomtudományok) *alapkérdésének* tekinthető, levezethető egy másik: nevezetesen, hogy „pár lépés” megtétele után *gyakorlatilag bármely* szociológiai igényű gondolatmenetből eljuthatunk a fenti értelemben vett integráció kérdéséhez. A szociológia *tudományos üzem* voltából azonban az is következik, hogy nem kell minden egyes szociológusnak minden egyes művében megtennie e „lépéseket” (csak a viszonylag kevés, elméletre szakosodott kutatóknak).⁷

A legtöbb társadalomkutató viszont konkrét elemzése, hipotézise, adatértelmezése, középszintű koncepciója stb. *elméleti háttérre* részeként használja az integráció fogalmát, amelynek részletes definiálása „nem az ő dolga” (és amelynek kifejtése a legtöbb esetben, akárcsak jelen írásban, terjedelmi korlátokba ütközne). Így *konkrét jelenségek, mechanizmusok, szerveződési elvek, intézményi működési módok leírására* használják az „integráció” kifejezést – ez az, amit korábban a fogalomhasználat 2. szintjének neveztünk. S bár az ez utóbbi értelemben felfogott „integráció” elvileg egyenrangú felek összekapcsolódására is utalhat, az elemzések zömében mégis bizonyos csoportok, intézmények, államok stb. vagy ide tartozó egyének egy nagyobb egységbe való *beintegrálódását* problematizálják – ami sokat változtat a kérdésfelvetésen. Ha ugyanis valamely kisebbség vagy kisebb egység *beintegrálódik* valahová, akkor ez a megközelítés óhatatlanul a beilleszkedés, az alkalmazkodás – még hozzá nemcsak az elvárt, de az *elvárható* alkalmazkodás – kérdésévé válik. Óhatatlanul úgy tűnik fel, mintha az „integrációs probléma” az adott kisebbség problémája – vagy az ő „másságukból” fakadó „probléma” – lenne; a „befogadók” pedig óhatatlanul egységesebbnek tűnnek fel az ilyen megközelítésben, mint amilyenek valójában.

⁵ E bekezdésben hangsúlyozottan az 1990 és 2012 közötti korszak *egészének* államáról és társadalmáról van szó.

⁶ Bár, a cikk egy korábbi részletére utalva, ezt akár cinikusan is lehetne értelmezni: az állam olyasmiről „mondott le”, ami valójában sosem volt az övé.

⁷ Bár a szociológia multiparadigmatikus jellegéből (Némedi 2008) következően ők sem okvetlenül az „integráció” kifejezést használják.

Mindez nehezen megkerülhető dilemmákat jelent. Példának okáért: természetesen az lenne az elfogadható, ha a különböző etnikai, kulturális, társadalmi csoportok egyenrangú integrálódása alkotná a magyar társadalmat, de önbecsapás lenne, ha például a romák/cigányok társadalmi helyzetének *leírásakor* is ebből a normatív képből indulnánk ki. Vagy egy másik példával élve: az integráció kifejezését szinte magához rántó „európai integráció” intézmény- és szimbólumrendszere aggályosan megjeleníti, hogy valamennyi tagállam egyenlőségen alapuló kapcsolatrendszeréről van szó, ugyanakkor a tagságra sokáig csak aspiráló Magyarország szemszögéből ez újra meg újra beintegrálódási kérdésként merül fel.

A DISZCIPLÍNA HATÁRAIN INNEN ÉS TÚL

A humán- és társadalomtudományok számos más fogalmához hasonlóan, az „integráció” szó megjelent a hétköznapi diskurzusokban is. Használják „szociológiaelméleti” kategóriaként, az „európai” (esetleg: „euroatlanti”) kifejezés állandó szókapcsolataként, vagy konkrét szociálpolitikai, oktatási stb. mechanizmusok említésekor.⁸

Ezen írás egy korábbi változatában a *fogalomhasználat inflációjának* fogalmát, vagy inkább metaforáját használtam. Ezalatt azt értettem, hogy ha egy fogalom használati köre „túlterjeszkedik”, ha túl sok jelenségre, túl sok területen, túl sok jelentése kerül a forgalomba, akkor veszít magyarázó értékéből, tehát inflálódik. Az ilyen inflációs helyzet kezelésére a tudományos közösség alapvetően kétféle módon reagál: az egyik a fogalom *trivializálása*. Analógiás módon: a „struktúra” vagy a „funkció” fontos, meghatározott értelemben használt, új irányzatoknak nevet adó fogalmakként futottak be karriert a társadalomtudományon belül, míg ma már „triviális”, tehát hangsúly nélküli, „közönséges” kifejezéseként használják azokat, amelyek nem igényelnek definíciót vagy különösebb reflexiót.

A másik tipikus stratégia, amellyel a szakma az inflációs jelenségre reagálhat: a fogalom lecserélése. A kötetbe írt saját cikkemben (Dupcsik JK) kezdetben ilyen fogalomváltó stratégiaként írtam le, hogy mind több szakember használja az „inklúzió” vagy az „inkluzív nevelés” kategóriáit gyakorlatilag ugyanarra, amelyet korábban az „integráció” vagy az „integratív nevelés” kifejezéseivel írtak le (bár az új fogalmat használók mindig annak többletjelentésére hivatkoznak, lásd pl. Schiffer 2008).

Jobban végiggondolva azonban: az infláció egyrészt túl borúlátó, hadd ne mondjam, dezintegratív metafora, másrészt félrevezető. Ha ugyanis adott fogalmat „túl sokan” használtak „túl sok” területen és „túl sok” értelmezéssel, az nem csak csökkenti az adott kifejezés használhatóságát, hanem növel(het)i is. A kiterjedt használat jelentések és asszociációk bő tárházát vetíti a kifejezés mögé, amely tárházat a fogalom használója kiaknázhathat. Példának okáért: a *(társadalmi) munkamegosztás* ma már talán ritkábban használt fogalma segítségével – és persze kellően rátermett fogalmazással – felidézhető például a közgazdaságtudomány, a durkheimianus vagy akár a funkcionista paradigma is. Az „osztály” vagy még inkább, az „alap” és a „felépítmény” kategóriái viszont, a maguk inflációs korszakai után jelentős értékvesztést szenvedtek el.

⁸ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár online szociológiai gyűjteménye, a több mint 130 ezer írás adatait tartalmazó SocioWeb 2146 tételt tartalmaz, amelynek tárgyszavai között szerepelt az integráció kifejezés; ezek mintegy feléhez (1076 tétel) az „Európai Unió” tárgyszó is kapcsolódott. Összehasonlításként: az integrációs tárgyszavas tételek között az 148-hoz kapcsolódott az „oktatás”, 115-höz a „területfejlesztés”, 101-hez a „romák” tárgyszó, és így tovább. Forrás: SocioWeb (<http://database.fszek.hu:2009/szocopt/szoc0402.htm?v=szoc&a=start&a1>).

Előfordul, hogy adott társadalomtudományi megnyilvánulásnak éppen az „segít” a szélesebb ismeretségért vívott harcban, hogy kulcsfogalmainak szerteágazó, számos módon értelmezett jelentése van. E sorok szerzője korábban a „Közép-Európa” (Dupcsik 1997) vagy a „polgárosodás” (Dupcsik 2008) kifejezései kapcsán próbálta megmutatni, hogy egy időben „mindenki” használta e kifejezéseket, s a hangalak azonossága elfedte, mennyire különbözőképpen értelmezték ezeket.

A metafora azonban főleg azért félrevezető, mert míg a pénzügyi infláció egy adott devizát használó személy *valamennyi* bankóját és érméjét elértékteleníti, addig egy szociológus sosem egyetlen fogalmat használ, hanem fogalmak egész halmazát. Pontosabban: fogalmak *hálózatát*, amelyben az egyes fogalmak nem csak az (eszme)történeti és kortárs használók műveiből kölcsönzik „töltésüket”, hanem a hálózat egészében keringő energiák is képesek „feszültséget” indukálni olyan kategóriákban is, amelyekből ezt „ki sem néztük volna”. Remélhetőleg ez a helyzet a szóban forgó kötet tanulmányainak fogalomhasználatakor is.

VÉGRE VALAHÁRA – A SZÓBAN FORGÓ KÖTET

Tartalomjegyzék

Kovách Imre – Dupcsik Csaba: Bevezetés

I.

Kovács Éva: Magyar társadalmi emlékezetformák és -politikák az ezredforduló Európájában

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A kultúra és az értékek integratív szerepéről

Dupcsik Csaba: Az integráció fogalma a társadalomtudományos és a laikus társadalomképekben az oktatási integráció példáján keresztül

Tibori Tímea: Hogyan lettünk egyharmadból egyötöd?

Hajdu Gábor: Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után

II.

Kovách Imre – Megyesi Boldizsár: Az átalakuló kormányzás hatása a vidéki települések társadalmára

Szirmai Viktória – Váradai Zsuzsanna: Térbeli-társadalmi elkülönülés és integráció a magyar nagyváros-térségekben

Csizmady Adrienne – Csurgó Bernadett: A városból vidékre költözők beilleszkedési stratégiái

Csizmady Adrienne: A várostervezési eszközök hatása a leszakadó rétegek integrációjára

III.

Farkas Éva – Makó Csaba – Illéssy Miklós – Csizmadia Péter: A magyar gazdaság integrációja és a szegmentált kapitalizmus elmélete

Messing Vera: Munkaerő-piaci kizorítódsdi [munkacím]

Tardos Katalin: Befogadás és kirekesztés a munkahelyeken

IV.

Erőss Gábor: Iskolai (dez)integrációs paradoxonok

Szalai Júlia: A cigány gyerekek iskolai (le)értékeléséről

Neményi Mária: A megnevezés dilemmái

Kóczé Angéla: A roma civil szervezetek integrációs szerepe

V.

Légmán Anna: Integráló-dezintegráló közösségek

Gerő Márton: Civil társadalom és politikai részvétel Magyarországon a rendszerváltás után

Albert Fruzsina – Dávid Beáta: Interperszonális kapcsolatok alakulása Magyarországon a rendszerváltás óta

VI.

Tóth Olga: Család a XXI. század eleji magyar társadalomban

P.Tóth Tamás: A HIV-pozitívok társadalmi integrációs esélyei Magyarországon

Takács Judit: Az LMBT emberek társadalmi integrációját segítő tényezők Magyarországon

Kovács Imre – Kristóf Luca: Elitek és társadalmi integráció

Széman Zsuzsa: Az idősebb emberek integrációjának új lehetőségei

Kucsера Csaba: Egyedül élő budapesti idősek társas és közösségi részvételét gátló szubjektív okok

Ságvári Bence: Fiatalok a változó világban: elveszve a valóságban? Érték-kontinuitás a magyarországi fiatalok körében

A felkért szerzőknek – gyaníthatóan – nem tetszett minden esetben első hallásra a kötet alapötlete: „*Integráció? Hogyan ragadható ez meg?*” De – ugyancsak feltehetően – gyorsan eljutottak a felismerésig: nyugodtan írhatnak megszokott szakterületükről választott témákról, „csak” éppen reflektálniuk kell arra, hogy az így kifeszített fogalmi hálót hogyan strukturálja át, ha bekapcsolják a *network*be az „integrációt” is. Pontosabban: azokat a jelenségeket és összefüggéseket, amelyeket az integráció fogalmával is lehet és szokásos is elemezni – s ehhez még túl sokat használniuk sem kellett ezt a tízbetűs szót.

A 26 cikk egy köteté integrálása ettől függetlenül nem bizonyult egyszerűnek; igaz, lehetetlen feladatnak sem. A cikkek „hivatalos” témája jelentős átfedést mutat egymással, a megközelítések és fő tézisek azonban – szerencsés módon – inkább kiegészítik egymást. *Közvetlenül* egyik cikk sem foglalkozik a korábban szociológiaelméletinek is nevezett osztársadalmi integrációval – áttételesen azonban úgyszólván valamennyi cikk valamennyi bekezdése mögött ott munkál a kérdés: „*hogyan működik a jelenkori magyar társadalom integrációja?*” Vagy még inkább: „*miért nem működik úgy, ahogy kellene?*”

„Amikor azt kérdezték az emberektől, hogy mit tennének, ha a szomszédjukhoz betörnének, 85%-uk válaszolta azt, hogy értesítené a rendőrséget, ugyanakkor másokról a kérdezettek harmada azt feltételezte, hogy nem venne az esetről tudomást. Egy másik példában egy elhagyott pénztárca feltételezett megtalálásakor a kérdezettek 15%-a mondta azt, hogy eltenné a pénztárcát, míg másokról ugyanezt 80%-uk gondolta. Mindössze 20%-nyi válaszadó tartotta önmagát és másokat is tisztességesnek. (...)

Nemzetközi összehasonlításban (...) hazánkra olyan gondolkodás jellemző, hogy másokról normaszegést feltételezünk, míg magunkról nem; sőt, mindezt egyfajta erkölcsi magaslatról, a normaszegések általános elítélése mellett tesszük (2. táblázat). (...)

Három normaszegő cselekvés esetében a magyar kérdezetek átlagosan 73,7%-a válaszolta azt, hogy a többi magyar közül majdnem mindenki megteszi azokat. Ez több mint háromszor nagyobb arány, mint a sorban Magyarország után következő Görögország esetében. A maradék 29 országban ugyanez az arány 4% és 18% közötti.

Hazánkra tehát egyszerre jellemző a rendkívüli mértékű bizalmatlanság és álszentség.”

Hajdu JK

Tartok tőle, hogy e sorok szerzője nem csupán saját pesszimizmusát vetíti ki a kötet cikkeire, amikor megállapítja, hogy azok leggyakoribb, mintegy a kötetet összetartó integráló vezérmotívumai: a *bizalom (hiánya)*, a *törésvonalak*(ká szélesedő társadalmi különbségek) és az (egyre súlyosbodó, egyre kezelhetetlenebb) *egyenlőtlenségek*. A *bizalom* – amelynek meglétét vagy hiányát az össztársadalomban éppúgy érdemes vizsgálni, mint annak alapmolekulájában, két ember interakciójában –, minden „igazi” integráció szükséges, de nem elégséges feltétele. Éppen ezért rossz hír a szerzők számára – és a magyarországi társadalmi integráció szempontjából is –, hogy a hazai bizalomszint nemzetközi összehasonlításban nagyon alacsony (Hajdu JK). A fiatal korosztályok legalább annyira bizalmatlanok, mint az idősebb generációk (Ságvári JK), de a bizalmatlanság közössége természetesen nem képez valódi közösségérzetet a különböző generációk között.

„Míg a bizalom kultúrájának kiépülése egy lassú, sok apró lépésből felépülő folyamat, addig a bizalmatlanság kulturális normává szilárdulása jóval gyorsabban, akár néhány nagyobb – közvetlenül vagy közvetetten megtapasztalt – eseményen keresztül is bekövetkezhet. Kézenfekvő hasonlattal élve: egy kút vize valamilyen mérgező anyag hatására gyorsan elszennyeződhet, ugyanakkor ennek megtisztítása hosszú időt, aprólékos munkát igényel. (...)

Azzal az állítással, hogy »Bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb mint egy demokratikus politikai rendszer« a 18-29 éves fiatalok 24%-a értett egyet, miközben az idősebb korosztályok esetében ezek az arányok 20% körül mozogtak (1. táblázat). ...az ilyen fajta radikalizmus mértéke a legfiatalabbak (18-23 évesek), illetve a legjobb anyagi körülmények között élők körében volt az átlagnál magasabb. (...)

Magyarország esetében a fiatalok 69%-a gondolja úgy, hogy az állam felelőssége a korrupció elleni fellépés, míg csupán 35% tartja ugyanezt az emberek (állampolgárok) feladatának. Ez utóbbi az egyik legalacsonyabb érték Európában.”

Ságvári JK

S bár a kötetben talán éppen az idősekkel foglalkozó szerzők próbáltak a legtudatosabban szakítani a hazai panasz kultúra nyomásával (Kucsera JK, Széman JK), tanulmányaikból mégis az derülhet ki, hogy bizonyos életkor felett az elszigetelődés, a dezintegráció szinte törvényszerű, s csak jelentős, tudatos társadalmi erőfeszítések árán lenne csökkenthető ennek veszélye. Mindez egy olyan társadalomban, amely egyrészt nagyon korlátozott mértékben hajlandó és képes ilyen erőfeszítésekre (Gerő JK), s amelyben, másrészt, sokan aspirálnak arra, hogy lehetséges „integrálandó” csoportokként tartsák őket számon.

„A telepítést végző 25-30 évesek „hülyeségnek” tartották a kutatást. »Szeretném látni, mit csinálnak majd az idős emberek ezzel, majd csipketerítőt tesznek rá és arra egy vázát, és azt nézik.« (...)

A modellprogram ugyanakkor bebizonyította, hogy a családdal való hosszabb beszélgetés és a „látás” iránti vágy nagyon erős motiváló tényező. E cél érdekében a legügyetlenebbek, legbátortalanabbak is megtanultak, a vártnál hamarabb, a hatodik hónapra skypeolni.

(...) Az első kommunikációs lépcsőt a család jelentette, ...[majd] megjelent a barátok, ismerősök felé fordulás. A harmadik fázisban az idős a kortárs csoport felé fordult, illetve az azonos problémájú gondozottakkal lépett kapcsolatba. (...)

A 16 éves önkéntesek rendszeres segítségével (heti 2 alkalom) a Skype megtanulása okozta sikerélmény katalizátorként szolgált az internet használatának elsajátításához. A program második felében a gondozottak már „profi módon” használták az internetet, cseteltek, e-maileztek, rendszeresen olvastak újságot, TV műsort, filmeket, fotókat néztek, egyesek virtuálisan templomba jártak, egyikük családfakutatást is végzett.”

Széman JK

„Nagy változás következett be az egészségvédelem területén: a '90-es évek elején még népszerű terület [a civil szervezetek körében] elsősorban az önkéntesség tekintetében veszített sokat pozíciójából. Talán ezzel függ össze a szociális gondoskodás területének térvesztése is.”

Geró JK

Az általánosított bizalomindex az osztársadalom állapotának fontos mutatója, de az egyes egyének szintjén, nyilvánvaló módon, érdekesebb a „*kiben lehet megbízni?*” típusú kérdéseknél annak vizsgálata, hogy adott egyén milyen kapcsolathálóval rendelkezik. Figyelmeztető jel, hogy a magyaroknak átlagosan nagyon kevés bizalmas kapcsolata van, s azon belül is magas a hozzátartozók aránya (Albert és Dávid JK). S bár az utóbbi évtizedben mutatkoznak a változás „t(r)endenciái”, kötetünk témával foglalkozó szerzői óvatosak: lehet, hogy csak a barát fogalmának jelentésváltozása, felhígulása (?) áll a jelenség mögött. S nem optimizmus, hanem tévedés lenne azt feltételezni, hogy „legalább a családi kapcsolatok erősek”. A felnőtt lakosság mintegy fele ugyanis „dezintegrált” családban él, s bár nagyon elterjedt szemlélet, még a szakemberek között is, valójában semmi sem bizonyítja, hogy a házasságban élő férfiból, nőből és gyerekeiből álló család – és csakis kizárólag az – minden esetben „integrált” lenne (Tóth JK). Annak veszélye, hogy „dezintegrált” családban éljenek, az LMBT-személyek számára a legnagyobb (Takács JK), s a kirekesztettség útja még innen is vezet „lefelé”, elég, ha HIV-pozitív személyek társadalmi helyzetére gondolunk (P.Tóth JK).

„A számszerűsíteni, kategorizálni akaró kutató nehezen tud mit kezdeni mondjuk az elvált, de kényszerűségből továbbra is egy fedél alatt élőkkal; a formálisan házasságban élő, de egymással nem kommunikáló felekkel, a randevúzó felnőttekkel; a gyerekeik helyett unokáikat nevelő nagyszülőkkel stb. (...) ...a felnőtt lakosság körülből fele dezintegrált családtípusban él.

A 2012-ben összeállított Happy Planet Index (...) szubjektív jól-lét rangsorában a 157 ország közül a magyar lakosság a 97-104. helyre került, holtversenyben például Boszniával, Kínával, Mozambikkal. (...) Mivel nem áll rendelkezésünkre a különféle családokban élő emberek átlaga, nem tudjuk az eltérő családformákban élőket összehasonlítani. (...)

A gyereknevelés – számos pozitív érzelmi hozadéka mellett – negatív hatásokkal is jár. A legutóbbi adatfelvételkor azt találták, hogy a 45 év alatti nők és férfiak körében is rosszabb volt a gyereket nevelők szubjektív életminősége, mint a gyereket nem nevelőké. A depressziós tünetegyüttes is gyakoribb volt a szülők körében: a 45 év alatti férfiaknál a depressziós tünetegyüttes gyakorisága 19%, a nőknél 22%, ezen belül a gyermekes nőknél 24% volt... Ezek az eredmények tehát jól mutatják, hogy miközben a család ténylegesen fontos szerepet játszik az emberek életminőségében, egészségi állapotában, társadalmi integrációjában, ugyanakkor túlzott leegyszerűsítés, ha csupán a családformával próbáljuk a különbségeket magyarázni.”

Tóth JK

A bizalmatlanság kultúrájának elsajátítása már a családokban elkezdődik, majd a másodlagos szocializáció fő terepén, az iskolában folytatódik. Itt a „gyakorlatorientált” magyar iskolarendszer gyorsan megismerteti a kiskorú cselekvőket a legfontosabb tanulással: egy törésvonalaktól és egyenlőtlenségektől tagolt társadalomban élnek, ahol a teljesítmény nem sokat számít az előrejutásban ahhoz képest, hová születnek. A közhittel ellentétben ezt a leckét a halmozott hátrányoktól sújtott romák/cigányok gyorsabban és alaposabban elsajátítják, mint a többiek (Szalai JK). Miközben a kölcsönös bizalmon és

önkéntességen alapuló civil társadalom nagyon gyenge (Kóczé JK), a formális és informális civil aktivitás, az (e téren) nagyon aktív és invenciózus helyi cselekvés annál nagyobb szerepet játszik például az iskolai diszkrimináció kereteinek és formáinak kialakításában (Erőss JK). Ha pedig bizonyos korszakaiban az állami politika a hátrányok csökkentésében érdemi lépésekre törekszik, akkor az oktatási rendszer szereplőinek döntő többsége szkeptikus és/vagy ellenséges az ilyen törekvésekkel szemben (Dupcsik JK).

„A kutatás adatai megerősítették a jól ismert összefüggést, miszerint az általános iskola – pontosabban, annak végzős szakasza – inkább a lányok, mint a fiúk intézménye. A szintizta jelesek aránya a megkérdezett nyolcadikos lányok között 42%, míg a fiúk között csak 29% volt; s miközben a fiúk egyharmada éppen csak megmenekült a bukástól, addig a lányok alig valamivel több, mint ötöde esett ebbe a kategóriába. A meglehetősen éles nemi különbségek máris kérdőjelet tesznek az osztályzás szintiztán akadémikus tartalma mellé: miközben a PISA-mérések alig mutatnak különbséget a lányok és a fiúk kompetencia-teljesítményeiben..., az osztályzatok eltérései arra vallanak, hogy a pedagógusok bizonyos magatartás- és attitűdelemeket is számításba vesznek a maguk minősítéseinél.

...A roma tanulók között [azonban] egyszerűen elenyészik a lányok fentebb jelzett osztályzati előnye. A nemi különbségeket elsöprő erővel felülírja a tény, hogy roma gyerekekről van szó. (...) Szemben a többségi lányokkal, akik közül minden második megkapja a szintizta jeles bizonyítvánnyal nyomatékosított támogatást, és még a „rosszalkodó” kamasz fiúknak is 34%, a roma lányok mindössze 15%-ának, míg a roma fiúk mindössze 8%-ának jut hasonló megerősítés. (...)

A fentebb másodikként említett „evidencia”, az osztályzatok és a diákok társadalmi háttéré közötti összefüggések vonatkozásában a kutatás úgyszintén szakadékszerű különbségeket hozott felszínre. A társadalmi pozíciót és a család anyagi helyzetét összevont mutatóban rögzítő skála mentén „szétdobódnak” a diákok: a legjobb helyzetben lévők 51%-a, míg a hátrányos helyzetű családok gyermekeinek 20%-a zárja szintizta jelessel az általános iskolát. De legalább ennyire beszédes az értékelési skála másik végpontja is: a hátrányos helyzetűek közül 44% az aránya, akik éppen csak megmenekülnek a bukás kockázata elől, miközben a megfelelő arány a jó helyzetűek között mindössze 15%.

Mindez persze visszaigazolja a jól ismert összefüggést: az iskolai siker legfontosabb tényezője voltaképp kívül van az iskolán: ez az otthoni háttér...”

Szalai JK

Vitatható, léteztek-e egyáltalán valaha a bizalmon és interperszonális kapcsolatokon alapuló testmeleg közösségek, de az irántuk való modern sóvárgás egyértelmű tünete hiányuk érzetének (Légmán JK). A kifejezés tágabb értelmében felfogott kultúra sem tehet mást, mint leképezi és részben újratermeli "bizalmatlanság kultúráját" (Kapitány és Kapitány JK, Tibori JK). S bár nem szabad névértéken elfogadni a magyar panasz-kultúra azon toposzát sem, hogy mi különlegesen tehetségtelenek vagyunk történelmi traumáink feldolgozásában, azért a sorstépázta népek hosszú sorában akadnak az önterápiában ügyesebbek is (Kovács JK). S állítólag még a pártatlanságra és objektivitásra törekvés is vezethet kirekesztéshez (Neményi JK).

A gazdaságban törésvonalak húzódnak a gazdasági egységek különböző típusai (Farkas et al JK) és a diszkrimináció különböző mértékű esélyének kitett munkavállalói csoportok (Tardos JK) között. Igazi „szociológiai thriller” arról olvasni, hogy egy céljai szerint – higgyük el megalkotóinak –, jószándékú intézmény, a közhasznú foglalkoztatás hogyan válik a kiszolgáltatottság kiterjesztőjévé és tartósítójává (Messing JK). A (helyi) közösségek már említett bomlása és az egyenlőtlenségek társadalmi lecsapódása egymást erősítő, gerjesztő folyamatokká váltak (Kovács és Megyesi JK).

„A rendszer kizárja az alkalmi munkák piacáról azokat, akiket a közfoglalkoztatásba von, azáltal, hogy törvényileg tiltja a párhuzamos munkavállalást, és azzal fenyeget, hogy három évre kizárja közfoglalkoztatás és ezáltal a szociális ellátórendszer egészéből azt a személyt, akit nem bejelentett munkavállaláson kap. A kizorító hatás másik eleme az, hogy az elsődleges munkaerőpiacról is

elszikipázza a munkaerőt azáltal, hogy az önkormányzatok, illetve annak intézményei nem ritkán korábban közalkalmazotti státuszban dolgozókat – önkormányzati adminisztrátoroktól kezdve, az iskolai takarítókig – foglalkoztatnak vissza közmunkásként... Nem tudjuk, hogy ez utóbbi gyakorlat mennyire elterjedt, de terepkutatások számos ilyen esetet regisztráltak. (...)

A közfoglalkoztatás nem csupán a helyi munkaerőpiac torzításában játszik fontos szerepet, hanem a helyi társadalom dezintegrálásában is. Teszi ezt azáltal, hogy – különösen a piaci munkahelyekkel nem rendelkező, kisebb településeken – a tartósan munkanélküli embereket minden téren kiszolgáltatja az önkormányzatnak, pontosabban annak vezetésének. Az önkormányzat hatóság, a helyi szolgáltatásokat biztosító intézmény, egyúttal az alacsonyan képzett tartós munkanélküli népesség számára szinte az egyetlen munkaadó is (és nem ritkán a feketemunka piacának kapuőre is). (...) »Versengés van a közmunkáért, a munkanélküliek között a kiváltságosok juthatnak közmunkához. Részben ez is baráti, ismeretségi alapon működik hasonlóan a piaci munkákhoz« – mondja ki egy önkormányzati tisztviselő”.

Messing JK

A társadalmi határvonalak a különböző csoportok térbeli elkülönülésében is megjelennek – e tárgyilagos mondat nagyon gyakran olyan helyzetek sorozatát takarja, amikor tömegek kényszerülhetnek költözésre, mivel lakókörnyezetük "túl jóvá" (értsd: magasabb státuszú új szomszédok megjelenésével drágábbá) vált számukra (Csizmady JK). Az előző mondatban emlegetett magasabb státuszú rétegek tagjaival is lehet azonban – ironia nélkül – együtt érezni: költözésük gyakori oka egy olyan idill kergetése, amelyet éppen az ő megjelenésük csorbít vagy semmisít meg (Csizmady és Csurgó JK, Szirmai és Váradi JK). „Minden társadalomnak olyan elitje van, aminőt érdemel” – parafrazeálja az egyik szerzőpáros (Kovách és Kristóf JK) *Joseph de Maître* mondatát nemzetről és kormányról, s ez az összefüggés, sajnos, megfordítva is érvényes. Megérdemeljük egymást.

AZ INTEGRÁCIÓ MINT OKTATÁS, AZ OKTATÁS, MINT AZ INTEGRÁCIÓ METAFORÁJA – EGY RÉGI PÉLDA

A karikatúra 1899 januárjában jelent meg az Egyesült Államokban.⁹ Előző évben az USA gyors háborút nyert Spanyolország ellen, s megszerzett négy országot, amelyekről ekkor még nem dőlt el, melyik fog (fél)gyarmatként, névleg független országgént, vagy idővel az Egyesült Államok részeként tovább élni. Érdemes megfigyelni Uncle Sam tanító osztályában a négy nebuló – a Fülöp-szigetek, Hawaii, Puerto Rico és Kuba – rasszjegyeit és nemét, míg a mögöttük ülő éltanulók, Texas és Kalifornia – lányok (vö. Szalai JK a lányok magasabb iskolai teljesítményéről, és ezt a nemi dimenziót felülíró etnikai tényezőről a roma tanulók esetében).

Az ajtó mellett, külön padban ül az indián, bocsánat, az amerikai őslakos, kezében fordítva tartott könyvvel; a hóna alá könyvet szorító kínai a küszöb előtt állva kukucskál be; az afro-amerikai az ablakot pucolja. Érdekes módon még a képet újraközlő Wikipedia-szerző sem tartotta említésre méltónak, hogy a tanító úr pálcája alatt, a ködös távolban további padosorok húzódnak – gyaníthatóan a világ más országaiban élő leendő, potenciális tanulók. Köztük nyilván a magyarok is.

Az eredeti képaláírás így szólt: *„Megkezdődött az iskola. Uncle Sam (új osztályához a Civilizáció termében): Nos, gyerekek, megtanuljátok ezt a leckét, akár akarjátok, akár nem! Nézzetek körül az osztályban, és emlékezzetek arra, amit most mondok: hamarosan éppoly boldogok lesztek, mint ők!”*

A táblán a következő felirat olvasható: *„Elméletben jó dolog, ha a kormányzottak elfogadják kormányzatukat, de nagyon ritka. Anglia a gyarmatait azok beleegyezése nélkül irányította, de mivel nem várt erre a beleegyezésre, nagyban előremozdította a világ civilizációját. Az Egyesült Államoknak úgy kell kormányoznia új területeit, hogy nem kéri azok beleegyezését – addig, amíg azok nem lesznek képesek az önkormányzatra”.*

Az ajtó mellett látható poszteren: *„A Konföderáció elutasította, hogy beleegyezése nélkül kormányozzák, de így is megőrizték az Unió egységét”.*

A tanári asztalon könyv, rajta a felirat: *„USA – az önkormányzat első leckéje”.* A könyv alól kilógó papírlapon *„az új osztály névsora”* látható.

Feladat: az oktatás metaforáját felhasználva készítsen rajzot a mai magyar társadalomról!

⁹ Puck magazin, 1899. január 25. p. 8-9. Elérhető: http://en.wikipedia.org/wiki/File:School_Begins_1-25-1899.JPG. [letöltve: 2012-08-20]

HIVATKOZÁSOK

- Dupcsik Cs. (2008) Polgárosodás–viták az 1970–90-es években. In Horváth S. (szerk.) *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 354-373.
- Dupcsik Cs. (1997) *Az európai régiók felfogásai és a Közép-Európa vita a nyolcvanas években*. 2000. augusztus, 8-19.
- Erdei F. (1980) A magyar társadalom a két háború között I-II. In *A magyar társadalomról*. Budapest: Akadémiai, 291-346.
- Erdei F. (1987) *A magyar társadalom*. Budapest: Magvető.
- Gábor R. I. – Galasi P. (1981) *A „második gazdaság”. Tények és hipotézisek*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- Gyurgyák J. (1991) (szerk.) Polgárosodás Magyarországon. *Századvég*-különszám. 2-3.
- Halmos K. (1991) Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX-XX. századi lexikon- és szótárirodalom tükrében. In Gyurgyák J. (1991) p. 131-166.
- Halmos K. (1994) Magyarországi polgárosodás. Tallózás az 1988 és 1992 közötti történeti irodalomban. *Aetas* 3, 95-154.
- Hankiss E. (1989) *Kelet-európai alternatívák*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- Kemény I. (1991) [1987] Polgárosodás polgárjogok nélkül. In *Közelről és távolról*. Budapest: Gondolat, 131-147.
- Kemény I. (1992a) A nem regisztrált gazdaság Magyarországon. In *Szociológiai írások*. Szeged: Replika Könyvek, 219-244.
- Kemény I. (1992b) Kompromisszumok egyezség nélkül. In *Szociológiai írások*. Szeged: Replika Könyvek, 201-219.
- Kovács I. (1991) A polgárosodásfogalom értelmezéséhez. Összegzés helyett. *Századvég*. 2-3, 217-229.
- Kovács I. – Kuczi T. – Kristóf L. (2006) A szociológia szerepváltozása és az értelmiség útja az osztályhatalomból. In Kovács I. (szerk.) *Társadalmi metszetek: Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőség a mai Magyarországon*. Szociológiai tanulmányok. Budapest: Napvilág, 79-105.
- Laki M. – Szalai J. (2004) *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Losonczy Á. (1977) *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Budapest: Gondolat.
- Losonczy Á. (1993) Polgárosodás – fogalom és valósága. Válasz a Replika körkérdésére. *Replika* 11-12, 94-106.
- Manchin R. – Szelényi I. (1990) A családi mezőgazdasági termelés a kollektivizált gazdaságokban: három elmélet. In Szelényi I. *Új osztály, állam, politika*. Budapest: Európa, 375-398.
- Rév I. (1998) Retrotópia. A kritikai gondolkodás primitív fordulata. *Beszélő*, december, 40-54.
- Szelényi I. (1990) A kelet-európai újosztály-stratégia távlatai és korlátai: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz önkritikus felülvizsgálata. In *Új osztály, állam, politika*. Ford. Berényi G. – Mészáros J. – Kertesi G. Budapest: Európa, 51-98.
- Szelényi I. (1992a) *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Közreműködött: Manchin R. – Juhász P. – Magyar B. – Martin, B. Budapest: Akadémiai.
- Szelényi I. (1992b) *A poszt-kommunista átmenet társadalmi konfliktusai. Polgárosodás-tanulmányok*. Budapest: MTA PTI
- Voszka É. (1990) *Hármasút. Kormányzati felfogások a gazdaságpolitikáról és az irányításról*. Budapest: Pénzügykutató Rt.